

Van Principaat tot Dominaat

Eerste druk, april 2012
© 2012 Ben Esser

ISBN: 978-90-484-2339-2
NUR: 683

Uitgever: Free Musketeers, Zoetermeer
www.freemusketeers.nl

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur en uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor de directe of indirecte gevolgen hiervan.

Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd, waaronder begrepen het reproduceren door middel van druk, offset, fotokopie of microfilm of in enige digitale, elektronische, optische of andere vorm of (en dit geldt zonodig in aanvulling op het auteursrecht) het reproduceren (I) ten behoeve van een onderneming, organisatie of instelling of (II) voor eigen oefening, studie of gebruik welk(e) niet strikt privé van aard is.

Van Principaat tot Dominaat

*De ontwikkeling van de Romeinse keizer van
'Eerste Burger' tot 'Heer en God'*

BEN ESSER

Verantwoording

Dit is geen wetenschappelijk boek, maar een overzichtsverhaal over de Romeinse keizers, gelardeerd met citaten van oude schrijvers, karakteristieken van volkeren waarmee de Romeinen in contact zijn gekomen, beschrijvingen van relevante bouwwerken, triomfbogen, zuilen en munten.

De auteur wil de aandacht van de geïnteresseerde leek vestigen op deze belangrijke en boeiende periode van de oude geschiedenis.

In dit kader passen geen gedetailleerde bronvermeldingen en literatuuropgaven. Bij citaten wordt slechts de naam van de auteur vermeld. In de tekst wordt, waar nodig, nader op de bronnen ingegaan en melding gemaakt van verschillende opvattingen met betrekking tot een bepaald historisch probleem.

Wanneer de auteur erin zou slagen zijn lezers enthousiast te maken voor de oude geschiedenis, dan zal hij zich ruimschoots beloond achten voor zijn inspanningen.

Inhoudsopgave

Synopsis	9
I. Inleiding	15
De stichtingsmythe	15
Korte historische schets	20
II. Het keizerschap gloort aan de einder	29
De overwinning bij Pharsalus, de geboorte van de monarchie	29
G. Julius Caesar (100-44 v.Chr.)	29
De politieke en maatschappelijke hervormingen van Caesar	31
De dood van Caesar	32
De propaganda van Caesar	32
De nieuwe Romulus	34
De crematie van Caesar	36
De laatste stuiprekkings van de Republiek. Burgeroorlogen	37
De woelige jaren 44 en 43	37
Het Tweede Driemanschap	38
De slag bij Philippi. Verwijdering tussen Antonius en Octavianus	39
Sextus Pompejus, de luis in de pels van Octavianus	41
De eindfase. Antonius contra Octavianus	42
Propagandaoorlog. Antonius vervreemdt van Rome	43
Armenië	44
Staatsgreep van Octavianus	45
De beslissende zeeslag bij Actium	46
III. Het Romeinse keizerrijk (27 v.Chr.-476)	48
Keizer Augustus, schepper van het Principaat (27v.Chr.-14)	48
De propaganda van Augustus	52
Augustus en Troje	53
De 'Ara Pacis Augustae'	55
Historische interpretatie van de Ara	56
Augustus en Romulus	57
Augustus en Rome	59
De oorlogen van Augustus	68

De boog van Augustus	69
Het einde van Augustus. Terugblik op zijn regering	70
Het Julisch-Claudische Huis (14-68)	72
Tiberius (14-37)	73
Caligula (37-41)	76
Claudius (41-54)	78
Nero (54-68)	81
Het vierkeizerjaar 69	83
De Flavische keizers (69-96)	86
T. Flavius Vespasianus (69-79)	86
Titus (79-81)	89
De boog van Titus	89
Domitianus (81-96)	91
Nerva (96-98), een intermezzo	94
De adoptiefkeizers (98-180)	95
M. Ulpius Trajanus (98-117)	95
De zuil van Trajanus	96
De Daciërs	98
Hadrianus (117-138)	101
Antoninus Pius (138-161)	105
De zuil van Antoninus Pius	107
Marcus Aurelius (161-180)	108
De zuil van Marcus Aurelius	108
De Marcomannen en de Quaden	109
Keizer Commodus 180-193. Einde van het adoptiesysteem	111
193! Weer een vierkeizerjaar. Tweede grote crisis in Rome	115
IV. De Severi (193-235). Een nieuw tijdperk breekt aan	120
Septimius Severus (193-211)	120
De Parthen	122
De tweede oorlog van Severus tegen de Parthen	123
De boog van Septimius Severus op het Forum Romanum	125
Septimius Severus als rijksheer	126
Een tragedie in de keizerlijke familie	128
De Arcus Argentariorum	128
Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus) 211-217	130
Het bloedbad in Alexandrië	131

Macrinus (217-218). Een vreemde eend in de bijt	134
Elagabal (Heliogabalus) 218-222	135
Severus Alexander (222-235)	136
V. Het Romeinse Rijk in de derde eeuw	140
De Soldatenkeizers (235-284). Anarchie	140
Maximinus Thrax (235-238); 238! het vijfkeizerjaar	143
Het christendom	145
Mithras en Sol Invictus	147
De meest gangbare mythe	148
De cultus	148
Decius (249-251)	150
P. Licinius Valerianus (253-260) en Gallienus (253-268)	152
Claudius II (268-270)	155
Aurelianus (270-275) en de laatste soldatenkeizers na hem	155
VI. Het Dominaat (284-476)	163
De grote verandering	163
Diocletianus (284-305)	165
Verwarring na de troonsafstand van Diocletianus en Maximianus	170
Constantijn de Grote (306/313-337)	172
De vierde eeuw tot aan de rijksdeling van 395	179
Constantius II (337-361)	182
Julianus Apostata (361-363)	186
Jovianus (363-364)	188
Valentinianus I (364-375) en Valens (364-378)	189
Gratianus (375-383)	192
Theodosius de Grote (379-395)	195
VII. Het einde van het West-Romeinse rijk	197
De oorzaken van de ondergang	197
Honorius (395-423)	198
Valentinianus III (424-455)	202
De laatste stuiptrekkingen	206
VIII. Het Oost-Gotische rijk in Italië (496-552)	209
Besluit	212
Eindnoten	215

Synopsis

Op de puinhopen van de Republiek had Octavianus, de adoptiefzoon van Caesar, in 27 v.Chr. het Romeinse keizerrijk gegrondvest. Vanaf dit moment ging hij door het leven als Augustus (de Verhevene), een sacrale titel, die hem door de Senaat verleend was. De werkelijke grondlegger van deze monarchale regeringsvorm in Rome is echter Caesar geweest. Dit genie, een vermeende nazaat van de godin Venus, bleef als enige machthebber over nadat hij in de burgeroorlogen de concurrentie had uitgeschakeld, en hij heeft radicaal het bestuurlijke roer omgegooid.

Rome, steunend op vaderlandslievende en opofferingsgezinde burgers, was na 387 v.Chr. van een eenvoudige provinciestad uitgegroeid tot een immens wereldrijk, maar de bevolking en de bestuurders waren niet meegegroeid. Tot in de tijd van Caesar vond men het de gewoonste zaak van de wereld dat het imperium vanuit Rome door Romeinse magistraten en Romeinse senatoren bestuurd werd, zonder enige inspraak van de provincies. Wat nog erger was: de provincies werden beschouwd als melkkoetjes van Rome. Zij werden uitgemelken ten faveure van Rome.

Caesar dacht anders, Caesar dacht groot. Hij zag in dat een wereldrijk niet bestuurd kon worden door een stadsbestuur. Bestuur, leger en andere organen van een wereldrijk moesten alle delen van de rijksbevolking vertegenwoordigen. Daarom leverde hij een verbitterde strijd tegen de gevestigde orde. Helaas was hij te vroeg geboren. Hij had zich volledig verkeken op de taatheid van die oppositie en werd dus vermoord (44 v.Chr.).

Dertien jaar later na de zeeslag bij Actium was zijn geadopteerde zoon Octavianus de facto alleenheerser. Hij had vijf burgeroorlogen overleefd en zijn tegenstanders waren afgeslacht of verbannen. Hij kon nu doen wat hij wilde. Zou hij de politiek van Caesar voortzetten? Neen, niet in alle opzichten. In tegenstelling tot Caesar was hij in

de eerste plaats Romein. Rome en Italië behielden hun bevoorrechte positie.

Octavianus Augustus is de schepper van een politiek systeem dat officieel stand zal houden tot 284, maar vanaf 193 nog slechts in naam bestaat. Ogenscheinlijk bleef alles bij het oude, dezelfde staatsorganen als tijdens de Republiek met dezelfde bevoegdheden. Augustus noemde zich slechts 'princeps' (eerste burger) en toonde zich bereid samen te werken met de Senaat, het machtige adviescollege. In werkelijkheid trok hij alle macht naar zich toe, doordat hij de belangrijkste republikeinse ambten, zoals het volkstribunaat, levenslang bekleedde, terwijl de republikeinse magistraten jaarlijks wisselden. De minder belangrijke ambten werden erebaantjes, die als beloning werden vergeven aan mensen die zich voor hem verdienstelijk hadden gemaakt. De samenwerking met de Senaat was, eufemistisch gezegd, niet geweldig. Een en ander laat onverlet dat Augustus het uitgeputte wereldrijk vrede en rust heeft gebracht. Hij heeft dit tijdperk zijn stempel opgedrukt.

De staatsinrichting van Augustus heeft wortel geschoten. De burgers voelden zich over het algemeen redelijk prettig en verlangden niet terug naar die goede oude tijd van de Republiek. Zelfs na het bewind van zeer slechte keizers (wij vertalen het woord 'princeps' met keizer) zoals Caligula, Nero en Domitianus, hadden zij die neiging niet. Wel zien wij dat de legioenen in de provincies en de keizerlijk lijfwacht geleidelijk aan een steeds invloedrijkere en vooral gevaarlijkere positie begonnen in te nemen. Na de moord op Caligula gingen de pretorianen op zoek naar een nieuwe keizer en zij drukten tegen de wil van de Senaat zijn benoeming erdoor. Na de dood van Nero kwamen de legioenen in opstand en zij hieven hun eigen veldheren op het schild, zodat er in het jaar 69 vier keizers waren, van wie er drie vermoord werden. Dat het niet helemaal uit de hand liep, was te danken aan de vierde generaal, Vespasianus, een man van eenvoudige afkomst en zuinig opgevoed. Hij stichtte een nieuwe dynastie en hij wees de soldaten terecht. Hij ging nog verder: er waren naar zijn mening teveel soldaten en zij verdienden teveel. Dus ontsloeg hij een groot aantal soldaten uit de dienst en kortte hij de rest op hun soldij. Galba, een van zijn directe voorgangers, had ook dergelijke taal uitgeslagen, maar hij

heeft het met de dood moeten bekopen. Alle keizers na Vespasianus die de moed hadden deze kwestie op de agenda te zetten, tekenden hun eigen doodvonnis.

Met Vespasianus begint de gouden tijd van het Romeinse keizerrijk. Als we Domitianus, de jongste zoon van Vespasianus uitzonderen, passeert tot 180 een aantal prachtige keizers de revue. De moord op Commodus, de liederlijke zoon van Marcus Aurelius, in 193 stortte het Rijk in een nieuwe diepe crisis en die heeft feitelijk tot 284 geduurd. In 197 bleef na vier jaar oorlog tussen de verschillende keizerskandidaten Septimius Severus over, de eerste keizer die niet in Rome, Italië of een geromaniseerde provincie geboren was. Hij kwam uit Noord-Afrika en wel uit het tegenwoordige Libië. Zijn familie was nauwelijks geromaniseerd. Hij sprak slecht Latijn, had geen gevoel voor de Romeinse cultuur en traditie, maar wel bezat hij het trotse gevoel deel uit te maken van het grote allesomvattende wereldrijk dat koste wat kost in stand gehouden moest worden. Onder zijn bewind begon de grote nivellering die tegen het einde van de derde eeuw aan Rome en Italië hun bevoorrechte status zou ontnemen. Hoewel Severus een voortreffelijk bestuurder en generaal was, heeft hij – noodgedwongen – één fout gemaakt die wij hem ernstig moeten aanrekenen. Hij had zijn uitverkiezing te danken aan zijn soldaten en zij eisten hun beloning op. Om hen tevreden te stellen zag hij zich gedwongen de schatkist te plunderen. Nu was het hek van de dam. De soldateska werd een niet te verzadigen monster, een kankergezwel. Er zat voor de keizers na Severus niets anders op dan de bevolking financieel kaal te scheren om aan haar buitensporige eisen te kunnen voldoen.

Na de moord op Alexander Severus in 235 kwam Maximinus Thrax (de Thraciër), een gewezen herder, op de troon. Met hem komen de 'soldatenkeizers' aan de macht (235-284), een tijd van volslagen anarchie. In deze periode tellen we 50 keizers, de tegenkeizers meegerekend. De voortdurende onderlinge oorlogen hebben het Rijk danig verzwakt. Steeds weer moesten keizers troepen uit de grensgebieden weghalen om zich de tegenkeizers van het lijf te houden. De Germaanse en andere volksstammen hadden vrij spel en doorbraken geregeld de slecht verdedigde of zelfs van troepen ontblote grenspro-

vincies, vanwaar ze dan met de grootste moeite weer teruggedreven werden.

In 284 kwamen de soldaten erachter dat de nieuwe keizer Diocletianus een slechte keus was. Hij stelde met strenge hand orde op zaken en hij maakte de soldaten duidelijk wie de baas was. Deze keizer droeg officieel het Principaat ten grave dat eigenlijk al sinds Severus een naam zonder inhoud was. Het karakter van het keizerschap veranderde geheel. In plaats van Imperator noemde de keizer zich nu 'Dominus et Deus' (Heer en God). Altijd gekleed in staatsgewaad met diadeem en scepter omgaf hij zich met een tot in de kleinste kleinigheden geregeld oosters hofceremonieel. Wie de god naderde diende zich op zijn aangezicht te werpen.

Het Romeinse Rijk werd een dwangstaat met een strak georganiseerd en gecentraliseerd ambtenarenkorps aan de top waarvan de absolute en almachtige keizer stond. De burger was er voor de staat en hij leefde eigenlijk alleen voor het opbrengen van de belastingen. In die tijd begon het christendom iets voor te stellen en deze religie werd als staatsgevaarlijk beschouwd, omdat volgens de christelijke leer de mens een kind van God is en de staat in de eerste plaats te zorgen heeft voor het welzijn van de mens. Tijdens de regering van Diocletianus woedde een gruwelijke christenvervolging, althans volgens de christelijke bronnen.

Constantijn de Grote heeft een einde gemaakt aan de vervolgingen en bij het edict van Milaan 313 de christenen vrijheid van godsdienst gegeven en hen dezelfde rechten gegeven als de niet-christenen. Zijn ruitersstandbeeld staat niet voor niets in de narthex (voorhal) van de St.-Pieter in Rome.

Constantijn verplaatste het zwaartepunt van het Rijk naar het Oosten en stichtte op de plaats van het oude Byzantium Constantinopel, het nieuwe Rome. Het oude Rome moest genoeg nemen met de bescheiden status van provinciestad. Ook in de vierde eeuw hadden de keizers te maken met tegenkeizers of onwillige familieleden die de wapens tegen hen opnamen, maar de vierde eeuw is toch vooral de eeuw van de theologische twisten en concilies. De christelijke kerk, beschermd door de keizers, had zich bekwaam omgeschoold van ver-

volgde tot vervolger; zij bond niet alleen de strijd aan met de heidenen, maar ook met afwijkende meningen in eigen kring. De keizers steunden altijd de orthodoxie, omdat zij eenheid wensten en geen geruzie. Helaas waren sommige keizers, zoals Constantius II, zelf licht kettters besmet, zonder dat zij het wisten.

Het ging niet goed met het Rijk, dat in die vierde eeuw bijna onder de voet werd gelopen door de barbaarse volkstammen (375 geldt als het jaar van het begin van de volksverhuizingen). Hele provincies gingen verloren. Niet zelden zagen keizers zich gedwongen barbaren woonruimte aan te bieden binnen de rijksgrenzen. Zij namen dan als een soort tegenprestatie in grote getale dienst in de Romeinse legioenen. In toenemende mate zien we Germanen op hoge verantwoordelijke posities. De hoop van de keizers dat zij zouden integreren, ging niet in vervulling. In 395 verdeelde Theodosius de Grote het Rijk onder zijn zonen in een oostelijk en westelijk deel. Het Oost-Romeinse rijk bestond tot 1453, het West-Romeinse ging in 476 ten onder.